

onostranstvu niso več videli privilegiranega področja svoje investicijske dejavnosti.

Postopno spreminjanje odnosa do smrti in življenja, ki se je na zunaj kazalo tudi v spreminjanju pogrebne obredja, je seveda teklo vzporedno s sekularizacijo družbe. Čeprav so v primerjavi z mesti ruralna okolja dlje časa ostajala zvesta tradicionalni viziji bivanja (v njej je verska vnema posameznika in skupnosti zagotavljala blagodejni poseg božjega v človeške zadeve), je tudi v breških vaseh v teku prejšnjega stoletja vera vse manj ostajala neogibna in samoumevna danost, ampak je vse bolj postajala predmet izbire. Ricmanjska afera, ki je na začetku 20. stoletja razburjala slovensko politično javnost, se vsekakor ne bi mogla zgoditi sredi prejšnjega stoletja.

Že samo dejstvo, da so več kot tretjino oporok (v nekaterih obdobjih pa skoraj polovico) zapustile ženske, je pred avtorico postavilo vprašanje, ali drži do nedavnega splošno veljavna teza o družbeno in gospodarsko submisivnih kmetih v starorežimskem svetu. Natančna analiza oporok je pokazala, da gre pri omenjeni tezi za stereotip, ki nikakor ne zdrži kritičnega pretresa. Nasprotno. Ena od dolgoročnih pomembnih socialnih posledic zblíževanja kmečkega zaledja Trsta z mestom je bila namreč krepitev vloge žensk, ki so bile v tradicionalni skupnosti pomembne nosilke družinskega gospodarjenja. Tega svojega statusa so se dobro zavedale, in kot dokazujejo oporoke, so ga tudi pravno uveljavljale. V stoletje trajajočem obdobju spreminjanja tradicionalnega, skorajda avtarkičnega vaškega gospodarstva v Bregu, so gospodarske odnose s Trstom vzdrževale Brežanke, ki so se množično ukvarjale s krušarstvom. Šele na začetku 20. stoletja je oporoka postala domena moških. Odiranje žensk v družinsko okolje, postopno opuščanje krušarstva in povečan nadzor nad žensko populacijo so slabili žensko gospodarsko vlogo in tako omejevali njihovo vmešavanje v družinske strategije.

Z analizo oporok pa je avtorici uspelo osvetliti tudi znotrajdružinska razmerja. V nasprotju s prevladujočo tezo številnih zgodovinarjev na evropskem zahodu o neobstoju čustvenih vezi v kmečki družini starega reda (šlo naj bi za razmerja, ki so izključno podrejena materialni koristi), je avtorica prišla do pomembnega zaključka, da so bile čustvene vezi v tradicionalni kmečki družini močnejše kot se domneva. Ta

teza je povsem v skladu z nekaterimi najnovejšimi spoznanji, zlasti francoskega zgodovinarja.

Čeprav je Marta Verginella svojo knjigo opremila s podnaslovom Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju, je njeno delo v bistvu nadvse prepričljiva zgodba o postopnem spreminjanju tradicionalnega kmečkega sveta v okolici Trsta, ki je - podobno kot drugod - potekal nadvse protislovno (ob upiranju starega novemu srečamo tudi oblike sožitja in nekonfliktne prilaganja). Z natančnim branjem poslednje volje breških kmetov in kmetic ji je uspelo odpreti tančico, ki prekriva življenje "malih ljudi" in vstopiti v svet kmečke zasebnosti in družabnosti. S tem pa ji je uspelo nazorno osvetliti postopno spreminjanje "modela sveta", torej sistema idej, podob in norm, ki uravnavajo in vodijo človekovo obnašanje in mišljenje.

Janez Cvirn

DOLENJSKA V REVOLUCIJI PRED STOLETJEM IN POL

Stane Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*. Dolenjska založba-Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (Seidlova zbirka; knj. 15), Novo mesto 1995, 522 strani.

V Seidlovi zbirki izdaja novomeška Dolenjska založba znanstveno literaturo, ki sicer ni izbirana po ozkih lokalnih kriterijih, a kljub temu v njej prevladujejo dela o Dolenjski in Dolenjcih. Petnajsto knjigo v zbirki je napisal zgodovinar Stane Granda, domačin iz Novega mesta in sodelavec Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. Monografija *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49* je nekoliko prirejena doktorska disertacija.

Problematiko leta 1848 na Dolenjskem je Granda strnil v več zajetnejših poglavij. Uvodoma nas opozori na gospodarske in socialne razmere na Dolenjskem v prvi polovici 19. stoletja. Že iz tega orisa je jasno, da so bili "izpolnjeni pogoji" za revolucionarno vrenje: kmečko nezadovoljstvo zaradi fevdalnih bremen, neprijaznost nove povzpetniške gosposčine, gospodarska

zaostalost, zdravstvena nerazvitost in kulturna zanemarjenost, temu pa so se v začetku leta pridružile še tri katastrofe, poplave ob Krki, potres pri Litiji in pomanjkanje mošta in drugih živil zaradi slabe letine 1847. Avtor nam zatem zaradi različnega razvoja ločeno predstavi meščansko revolucijo, kjer so glavno vlogo odigrale narodne straže, in podeželje, kjer je revolucija zaradi prevladujočega agrarnega gospodarstva pustila močnejši pečat kot v mestih, vse pa se je vrtelo okoli odprave fevdalnih bremen. Upornost kmetov so hoteli grščaki marsikje miriti na preizkušeni način - z vojsko. Toda z vzdrževanjem vojaštva so bili povezani veliki stroški. Pa tudi novomeški okrožni glavar ni bil najbolj navdušen nad tem, da bi z vojsko še nadalje ščitili fevdalni sistem in je tako višjim slojem jasno pokazal, da prihaja čas sprememb in da je nekaterih nekdanjih privilegijev nepreklicno konec. Leta 1848 si tako graščaki niso upali pobirati niti tistega, kar jim je sicer še pripadalo, kajti zavedali so se, da bi politika sile v tako razgretih razmerah sprožila še hujše povračilne ukrepe s kmečke strani.

Kot zelo pomembno za politično angažiranje je Granda temeljito obdelal volitve najprej za frankfurtski in nato še za dunajski parlament. Za prvo politično angažiranje širšega dela prebivalstva bi lahko, z ozirom na dotedanjo neizkušenost na tem področju, rekli, da je potekalo na zavidljivem nivoju. Agitacija za "naše" kandidate, razen redkih izjem dokaj korektno volitve, ob tem še široko razpredeno peticijsko gibanje z zbiranjem podpisov za Zedinjeno Slovenijo, pa tudi precejšnja iznajdljivost politično sicer "nepismenih" dolenjskih poslancev na Dunaju, precej odstopajo od ustaljenih pogledov na vase prtega dolenjskega kmetiča.

Še na mnogih mestih v Grandovi knjigi se nam ruši v podzavesti zarisan že kar preveč idiličen pogled na bogaboječega, na zemljo navezanega, zaostalega in lahko vodljivega dolenjskega kmeta. V odnosu do cerkve je bil kmet ravno toliko na župnikovi strani, kot je bil župnik na kmečki, to pa leta 1848 ni bilo najbolj preprosto. Poleg tega so se leta 1848 kmetje naučili ščititi svoje pravice, to pa je pustilo bolj daljnosežne posledice. Kajti največja težava v letih po revoluciji je bila "prepričati" kmete k ponovni pokorščini, spoštovanju oblasti in plačevanju pristojbin, ki so jih še bili dolžni.

V analizi meščanske revolucije je Granda zavrnil včasih preveč poudarjene nacionalne prvine

v dogodkih in kot pomembnejša ocenil gospodarska in socialna vprašanja ter odnos posameznikov do revolucije. Na ta način je, denimo, označil tudi eno temeljnih pridobitev revolucije, narodne straže. Nasprotja med novimi narodnimi in starimi meščanskimi stražami niso bila sad nacionalnih konfliktov (saj Nemcev v dolenjskih mestih ni bilo ravno veliko), temveč so bila plod različnih odnosov do revolucije. Duha dunajske, po kateri so se zgledovale, narodne straže v "provinci" niso najbolj dojele, na odnos starega in novega pa so vplivale tudi osebne ambicije in zamere. V Kostanjevici je tako bojda prišlo kar do preimenovanja stare meščanske v novo narodno gardo, v Krškem sta živeli ena ob drugi, v Novem mestu pa sta si stali nasproti, saj so se v narodni zbrali zagovorniki revolucije, v meščanski pa meščani konservativnih nazorov, ki so (zopet) prišli na svoj račun po zlomu revolucije.

V monografiji Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49 so v ospredje stopila nekatera nova imena, ki jih doslej nismo dovolj ali pa sploh nismo poznali, pa so vsekakor bile impozantne osebnosti svojega časa. Med najbolj zanimivimi je manjši trgovec iz Krškega Jurij Gajer, ki je postal pravi "ljudski tribun" v svoji okolici in postal strah okoliških birokratov. V pravolitvah v frankfurtski parlament v Leskovcu so njegovi pristaši pognali krškega okrajnega predstojnika v beg v Ljubljano, na volitvah v dunajski parlament pa je že v prvem krogu zmagal z absolutno večino. Na Dunaju in nato v Kromerizu se je v družbi politično bolj izkušenih ljudi kljub preprostem rodu in mladosti dobro znašel, se seznanil z vidnejšimi liberalnimi politikami svojega časa in večkrat spretno posegel v parlamentarno razpravo. Dolenjski poslanci so v parlamentu običajno potegnili z levico, česar tudi ne moremo ravno preprosto umestiti v šablono o tradicionalni dolenjski konservativnosti.

Ob prebiranju tega odličnega dela se nam zruši tudi stereotipna črno-bela slika o negativnih predstavnikih starega sistema in pozitivnih nosilcih revolucionarnih idej, ki je tudi v starejših historiografskih delih sicer ne najdemo, je pa bila v našem prostoru prisotna ob posplošenem ideološkem ocenjevanju preteklosti. Le kako naj si sicer razlagamo vlogo kasnejšega zadnjega ljubljanskega nemškega župana Antona Laschana, ki je leta 1848 moral veljati za liberalca, ali novomeškega okrožnega glavarja Antona pl. Laufensteina, ki se javno sicer ni opredeljeval za

revolucijo, je pa pokazal, da nima nič proti zagovornikom revolucije in da ga bolj motijo birokrati starega kova, ki so stvari pripeljali tako daleč, da je prišlo do revolta nižjih slojev. Zato pa je bil v porevolucijskih letih brez službe, kar tudi kaže, da kazenske politične premostitve in upokojitve niso samo stvar nekaterih političnih sistemov.

“Iz disciplinskih in političnih vzrokov” je moral Novo mesto zapustiti tudi Franc Polak. Ta sicer pijači, še posebej žganju, vdani izobraženec, je 6. januarja 1848 sodeloval pri krstni uprizoritvi Linhartovega Veselega dne v Novem mestu, bil navdušen pristaš idej revolucije ter urednik in pisec večine člankov prvega dolenjskega časopisa *Sloveniens Blatt*, ki je prenehal izhajati po premostitvi Polaka iz Novega mesta. Ta časopis je v Grandovem delu deležen prve temeljitejše analize, čeravno je Polaka že Janez Trdina v *Bajkah* in povestih ocenil za “ženjalnega”. *Sloveniens Blatt* so, večinoma po njegovi zaslugi, izražale težnjo dela meščanstva po novi, bolj liberalni, meščanski Avstriji. Toda tega je bilo po razpustu parlamenta marca 1849 konec in Dolenjska je bila pahnjena nazaj v mrtvilo. Kajti, kot ugotavlja Granda, posamezni politični dogodki na Dolenjskem v naslednjih desetletjih so sicer imeli določeno politično težo, niso pa dosegli vrenja, značilnega za leta 1848/49.

Lepo in lahko berljivo delo je dostopno znanstvenikom in laikom. Da delo ni namenjeno zgolj domačemu trgu, nas prepriča za tovrstno literaturo neobičajno obsežen, več kot petdeset strani obsegajoči povzetek v nemškem prevodu. Domačemu “neznanstvenemu” trgu pa delo približuje lahko berljiv in razumljiv jezik, ki postaja odlika večine novejših slovenskih historiografskih del. Slovensko zgodovinopisje se očitno odreka neposrečenim “argumentom”, da je lahko znanstveno samo tisto delo, ki je pisano na tako “visokem” nivoju, da je laiku nerazumljivo in nedosegljivo. Knjigo *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49* poživljajo še številne reprodukcije dokumentov in vedut dolenjskih krajev, ki bodo verjetno zelo zanimive zlasti za Dolenjce, ki bodo lahko videli, kako “velik” je bil njihov kraj v preteklosti. Po opremi sodi Grandova monografija vsekakor med imenitnejše zgodovinarske knjige o slovenski preteklosti. Upajmo, da bo v tem našla v svoji stroki vse več posnemovalcev in da se bo slovenska historiografija tudi po tej plati vse bolj približala širšemu krogu bralcev.

Leto 1848 je bilo v slovenskem zgodovinopisju sicer že pogosto tema historiografske obdelave, toda tako temeljitega dela kot ga je za Dolenjsko opravil Granda, doslej še nismo imeli in le upati je, da bodo napisane še sorodna študije za ostale slovenske dežele, saj razvoj ni potekal povsod po istih obrazcih. S tako temeljitim delom nam je postala preteklost Dolenjske bližja in bolj razumljiva, za dogodke pred stoletjem in pol pred domačim pragom pa lahko sedaj Dolenjci rečemo, da smo o njih bolj poučeni kot drugi Slovenci.

Monografija Staneta Grande je bila sredi decembra 1996 skupaj s še šestimi drugimi deli o Novem mestu, izdanimi v letu 1996 (koliko slovenskih mest se lahko pohvali s takšno “produkcijo preteklosti?”), predstavljena na prireditvi v novomeškem Kulturnem centru Janeza Trdine. Žal, po stari navadi, na prireditvi ni bilo novinarjev osrednjih slovenskih medijev, nacionalne televizije in radia ter največjih časopisnih hiš, tako da je predstavitev - ne po krivdi piscev knjig - zopet dobila bolj lokalni značaj. Kajti fotomonografija o Novem mestu se lahko primerja z drugimi sorodnimi orisi slovenskih mest, tudi ljubljanskimi, ki jim je običajno odmerjeno ustrezno mesto v največjih slovenskih medijih. In če stoletnica ljubljanskih bolnišnic, zgrajenih po potresu na Zaloški cesti, ni bila ovekovčena v tako imenitni monografiji kot Prvih sto let novomeške bolnišnice, to še ni vzrok za “spregledovanje” slednje. Pa tudi 250-letnica novomeške gimnazije ni in ne more biti zgolj lokalna dolenjska zadeva, kar je, konec koncev, pokazala tudi udeležba visokih gostov na osrednjih prireditvah v oktobru. Do enakega primera je prišlo ob prireditvah ob stopetdeseti obletnici krstne uprizoritve Linhartovega *Matička* januarja letos. Toda za nacionalno radio-televizijo in največje slovenske časopise je Novo mesto očitno svetlobna leta daleč (ali pa imajo na dolenjskih “ekspoziturah” ljudi, ki ne znajo pravilno presojati pomena prireditev v lastnem okolju). Toda Dolenjci so z vsemi temi knjigami in prireditvami jasno pokazali, da Novo mesto ni in noče biti kulturna provinca. Očitno pa bo potrebno še nekaj časa, da bodo to doumeli tudi ostali, ki jim je spremljanje in skrb za kulturni razvoj že kar poklicna obveznost.

Aleš Gabrič